ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. XV, 7 SECTIO G 1968

Z Katedry Historii Doktryn Politycznych i Prawnych UMCS
Kierownik: doc. dr Jan Malarczyk

Roman TOKARCZYK

Gerard Winstanley w literaturze

Джерард Уинстенли в литературе

Gerrard Winstanley in Literature

Anglia okresu burżuazyjnej rewolucji XVII wieku mogła nasuwać skojarzenia wyrażone przez Hobbesa jako wojna wszystkich przeciwko wszystkim. Walki głównych ugrupowań politycznych doprowadziły do chaosu wewnętrznego. Przegrana Stuartów z parlamentem zakończyła się królobójstwem i detronizacją. Toczyła się ostra walka religijna między katolikami, prezbiterianami i independentami.

Niemal tradycją historiografii marksistowskiej stało się wyjaśnianie źródeł tych walk głównie sprzecznością interesów materialnych. Warto jednak podkreślić, że towarzyszyła temu zażarta walka ideowo-polityczna. W jej toku rodziły się i krzepły teorie polityczne burżuazji i nowej szlachty, pieczętując klęskę monarchii feudalnej i mas ludowych. Angielska wojna domowa doprowadziła do załamania się przeżytych ideałów politycznych społeczeństwa feudalnego, a przecież nie od razu narodziły się nowe. Wielokrotne zmiany układów sił walczących wymagały ciągłego poszukiwania ideologicznego ich odbicia. W tym celu zwracano się do zasad prawa natury. Odwoływanie się do pewnych bezwzględnych wartości znajduje zwykle silny oddźwięk w umysłach ludzkich w okresach obalania dotychczasowych autorytetów, rozkładu istniejących stosunków [1]. Jest wyrazem międzyepokowych dążeń do oceny i wartościowania obumierających oraz powstających stosunków polityczno-społecznych.

[1] Por. M. Borucka-Arctowa: *Prawo natury jako ideologia antyfeudalna*, Warszawa 1957, s. 5.

W miejsce obalonych autorytetów feudalnych i systemu ideologicznego, który precyzyjnie wyznaczał należne jednostce miejsce, trzeba było sformułować nowy porządek. „W określonym momencie rozwoju — wskazuje Lenin — nieprzydatność starej nadbudowy staje się oczywista dla wszystkich. Rewolucję uznają wszyscy. Zadaniem chwili staje się określenie, jakie to właśnie klasy i w jaki sposób powinny zbudować nową nadbudowę" [2]. Chwilą taką w dziejach angielskiej wojny domowej było stracenie króla i ustanowienie republiki w r. 1649. Fakty te wiązały się bezpośrednio z poszukiwaniem nowych ideologii, odpowiadających sytuacji, co przejawiało się w ostrej walce ideowo-politycznej. „Z wszystkich stron ukazały się projekty reform, każdy w tych czasach marzył o reformie państwa, drukował swój projekt i gniewał się, gdy działo się tak, że pomysły jego nie znajdowały zastosowania" [3].

Myśli, które zrodziły się wśród proletaryzującej się biedoty angielskiej, w jej bez powodzeń walce o ziemię, znalazły najpełniejszy i najgłębszy wyraz w pamfletach diggerów. Wyrażały one niezadowolenie i tęsknoty mas ludowych, których życie stawało się coraz cięższe w warunkach wczesnokapitalistycznych stosunków. Walka ludu w jednym froncie z burżuazją przeciwko ostoi feudalizmu — królowi, przyniosła wprawdzie sukcesy, ale nie masom przypadły owoce zwycięstwa. Sprawą palącą dla działaczy ludowych stało się poszukiwanie własnych dróg oszukanego ludu. Do nich należał Gerard Winstanley, wódz i ideolog ruchu diggerów [4]. W poszukiwaniu prawdy uczestniczył Winstanley w różnych sektach, napisał szereg artykułów, inicjował główne akcje praktyczne ruchu. Spokój odzyskał dopiero wtedy, kiedy skonstatował, że: „Prawdziwa wolność w Rzeczypospolitej polega na swobodnym korzystaniu z ziemi" [5].

Działalność Winstanleya długo pozostawała w zapomnieniu. Złożyły się na to różne przyczyny. Historycy radzieccy podkreślają, że „szlachecko-burżuazyjna historiografia dążyła nie tyle do wyjaśnienia, ile do za-

[2] W. I. Lenin: *Dzieła*, t. 9, Warszawa 1953, s. 115.

[3] L. Hutchinson: *Colonel Hutchinson*, London 1908; cyt. za *Angielską rewolucją burżuazyjną XVII wieku*, pod red. E. A. Kosminskiego i A. J. Lewickiego, Warszawa 1957, s. 212.

[4] Na brak danych o życiu Gerarda Winstanleya wskazują wszyscy badacze jego doktryny. Skąpych wiadomości dostarczają niemal wyłącznie jego pisma. Dotychczas ukazały się następujące ich wydania. Pełny tekst opublikował G. H. Sabine — *The Works of Gerrard Winstanley*, Ithaca—New York 1941. Wybrane pisma wydali: L. D. Hamilton — *Selected Writings of Gerrard Winstanley*, London 1944, W. P. Wołgin — *Dżerarda Uinstienli Izbrannyje pamflety*, Moskwa — Leningrad 1950; polskie wydanie zatytułowano: *Program ustroju wolności*, w przekładzie S. Helsztyńskiego, Warszawa 1959. Patrz także: *Dictionary of National Biography*, edited by Sidney Lee, vol. XXI, London 1909.

[5] Winstanley: *Program ustroju wolności*, Warszawa 1959, s. 98.

ciemnienia sensu rewolucji angielskiej"[6], a przede wszystkim jej lewicowych nurtów lewellerów i diggerów. Inaczej wyjaśnia sprawę współczesna historiografia angielska. Wszystkie cnoty ustroju kapitalistycznego przynieśli purytanie. Pomysły więc bazę kapitalistyczną przekraczające, jak to miało miejsce w przypadku Winstanleya, musiały jeszcze odczekać na swoje opracowanie, a wcześniej — wydobycie z zapomnienia"[...] Purytanizm ludowy w Anglii w tym okresie swej gwałtownej ekspansji był wyraźnie nieortodoksyjny, pełen świeżej indywidualnej żywotności i różnorodności, rodzący ze sto różnych form doktryny i praktyki"[7]. Próżne są przeto poszukiwania jakichkolwiek danych o Winstanleyu w angielskich dziełach historycznych aż niemal do czasów nam współczesnych[8].

Odkrycie Winstanleya jak i komunistycznych pomysłów przeszłości zbiegło się w czasie z narodzinami filozofii marksistowskiej. „Jak każda nowa teoria — pisał o marksizmie Engels — musiał on zrazu nawiązać do istniejącego przed nim materiału myślowego, aczkolwiek jego korzenie tkwiły głęboko w materialnych faktach ekonomicznych"[9]. Naukową koncepcję rewolucji angielskiej nakreślili Marks i Engels.

Badania nad doktryną Winstanleya z wykorzystaniem niektórych pojęć marksistowskich rozpoczął E. Bernstein[10]. Brak zainteresowania historyków osobą Winstanleya wyjaśnia on niewielką rolą ruchu diggerów w rewolucji angielskiej. Jako inspirator małej sekty i obrońca niewykształconej jeszcze klasy proletariatu, która wtedy nie odegrała większego znaczenia, nie pobudzał ciekawości. Bernstein sądzi, że doktryna Winstanleya stanęła na „progu nowoczesnego socjalizmu". Dowodzi tego — jego zdaniem — teza o niemożliwości bogactwa bez wyzysku, czysto komunistyczny charakter wymiany produktów oraz polemika z nadzmysłową doktryną kościelną, która w swej argumentacji i egzemplifikacji „należy już niemal całkowicie do XIX wieku". Argumentacja Winstanleya — pisze Bernstein — „jest całkowicie utrzymana w racjonalistycznym duchu kwakrów", jednakże bez ich mistyki. Pisma wodza diggerów rozwi-

[6] *Angielska rewolucja burżuazyjna...*, t. II, s. 275.

[7] G. M. Trevelyan: *Historia Anglii*, Warszawa 1967, s. 499.

[8] Nie zawierają hasła „Winstanley" kolejne wydania *Encyklopedii Britanica*. Nie znajdzie czytelnik o nim danych w dziełach cenionych historyków angielskich: Clarendona, Huma, Carlyle'a i Gardinera. Patrz w tej sprawie również *Angielska rewolucja burżuazyjna..*, t. II, s. 285 i n.

[9] K. Marks, F. Engels: *Dzieła wybrane*, Warszawa 1949, t. II, s. 106.

[10] E. Berstein: *Kommunistische und demokratisch-sozialistische Stimmungen während der englischen Revolution des 17 Jahrhunderts*, Stuttgart 1895, oraz *id: Sozialismus und Demokratie in der grossen englischen Revolution*, 3 Aufl., Stuttgart 1919, XIII, s. 367. Bernstein zaznacza, że danych o Winstanleyu i jego doktrynie nie znalazł w żadnym dziele traktującym o okresie rewolucji angielskiej, w żadnej historii demokracji lub socjalizmu.

jają utopijny system socjalistycznego porządku społecznego. Nawiązują przy tym wyraźnie do lektury *Utopii* Morusa, a także do średniowiecznego komunizmu, który Winstanley chciał przywrócić przez wspólne korzystanie z płodów ziemi. Interpretacja Bernsteina spotkała się z krytyką nauki radzieckiej [11].

Niezależnie od Bernsteina doktryną Winstanleya zainteresował się J. M. Davidson [12]. Uważa on Winstanleya za głównego prekursora twórcy amerykańskiego socjalizmu agrarnego, G. Henry'ego (1839 - 1897). Podkreślając niezachwianą logikę pism wodza diggerów, Davidson zaznacza, że nie był on ani marksistą, ani państwowym socjalistą (*Marxian or State Socialist*). Był zaś wybitnym ekonomistą, któremu należy się palma pierwszeństwa wśród ekonomistów nie za dojrzałość i jasność wywodów, ale głównie za to, że nie uwikłał się w „przerażającą" marksowską teorię wartości.

Sporą monografię poświęcił Winstanleyowi L. H. Berens, który za źródła jego poglądów uważa żywe wówczas prądy ideowe reformacji, wojnę domową w Anglii oraz sytuację osobistą autora. W pełnych sympatii dla Winstanleya wywodach Berensa przebija nuta żalu z powodu zapomnienia pomysłów diggerów. O ile pierwsze, religijne pisma Winstanleya oddziaływały żywo na doktrynę kwakrów. o tyle jego późniejsze, cenne i dojrzałe pisma społeczne zostały zignorowane. Pisma jego cechuje mistycyzm, racjonalizm, komunizm, a przede wszystkim silne pragnienie społecznych reform. Za największą zasługę „wielkiego apostoła społecznej sprawiedliwości i wolności ekonomicznej XVII wieku" uznaje Berens fakt, że miał on odwagę dać praktyczne poparcie swym teoretycznym wywodom [13].

Inaczej patrzy na doktrynę społeczną przywódcy diggerów D. W. Petergorsky. Winstanley, pisze on m. in., do końca zachował swój głęboki spirytualizm, skłaniał się do wyrażania problemów społecznych i material-

---

[11] „O poważnym niezrozumieniu i wypaczeniu przez Bernsteina zarówno historii, jak i zjawisk współczesności świadczy jego próba utożsamienia idei prawdziwych lewellerów w angielskiej rewolucji ze współczesnym socjalizmem". *Angielska rewolucja burżuazyjna ...*, t. II, s. 293.

[12] J. Morrison Davidson: *Concerning Four Precursors of Henry George and the Single Tax as also, the Land Gospel according to Winstanley „The Digger"*, London and Glasgow 1902.

[13] L. H. Berens: *A Social Reformer (G. Winstanley) of the Days of the Commonwealth*, „The Westminster Review", 1905, vol. 164, nr 3, ss. 273 - 285, oraz *The Digger Movement in the Days of the Commonwealth, as Revealed in Writings of G. Winstanley, the Digger Mystic and Rationalist, Communist and Social Reformer*, London 1906, s. 268. Podobnie charakteryzuje doktrynę Winstanleya D. Bush: *English Literature in the Earlier Seventeenth Century 1600 - 1660*, Oxford 1945.

nych w kategoriach religijnych. „W istocie można powiedzieć, że Winstanley posługuje się pojęciem religii w sensie świadomości klas uciskanych, w której wyrażają one swoje aspiracje społeczne" [14].

Czy był Winstanley XVII-wiecznym marksistą, zapytuje W. S. Hudson [15]. Odpowiedź jego na postawione tak pytanie jest negatywna. Stara się on zwłaszcza wykazać, że Winstanley nie był radykalnym społecznym reformatorem, był zaś mistykiem oczekującym nadejścia królestwa bożego na ziemi, chiliastą.

Także dla W. Schenka, Winstanley był religijnym fanatykiem, obdarzonym, jak wszyscy fanatycy, słabościami, ale i siłą. Źródłem całej jego filozofii była głęboka wiara wyinterpretowana z Biblii, toteż zestawianie jej z poglądami marksistów wydaje się dla Schenka nieporozumieniem. Akcja praktyczna ruchu kopaczy, jak i utopia Winstanleya *The Law of Freedom* miały jedynie charakter symboliczny, wyrażający głęboką nadzieję rychłego nadejścia Boga w celu odnowienia upadłego świata. Również poszczególne jego propozycje społecznych rozwiązań miały — zdaniem Schenka — nieutylitarny charakter, były środkami lepszego poznania Natury, tożsamej z Bogiem [16].

Wymaga omówienia interpretacja dokonana przez H. Sabine'a. Podstawową ideą ruchu diggerów — pisze Sabine — była zasada sprawiedliwości, przenikająca obraz ich utopijnego społeczeństwa. Za źródło wszelkiego niewolnictwa uznawali oni własność. Prawdziwa natomiast wolność polegała według nich na równym dla wszystkich prawie używania ziemi i korzystania z jej płodów. Winstanley w ludzkiej naturze widział dwie sprzeczne skłonności — pragnienie bezpieczeństwa powszechnego, które jest podstawą rodziny, pokoju i sprawiedliwości, oraz pragnienie bezpieczeństwa osobistego, które jest źródłem chciwości i tyranii. Oprócz tego psychologicznego momentu Sabine wysuwa dalsze cechy doktryny Winstanleya, określając je jako: „początek utopijnego komunizmu", „agrarny komunizm", „rodzaj radykalnej demokracji", „idea prymitywnego proletariatu". Komunizm Winstanleya umieszcza Sabine w ramach filozofii XVII wieku, mimo że źródeł jego myśli doszukuje się w komunizmie gmin chrześcijańskich, w czasie wojen chłopskich i ruchach anabapty-

---

[14] D. W. Petegorsky: *Left-Wing Democracy in the English Civil War*, London 1940, s. 179. Patrz w tej sprawie również A. Samojło: *Obzor inostrannoj litieratury po istorii anglijskoj riewolucii za 1938 - 1947*, „Woprosy istorii", 1948, nr 8, s. 144 - 152, gdzie autor polemizuje z wywodami Petegorskiego.

[15] W. S. Hudson: *Economic and Social Thought of Gerrard Winstanley, Was He a XVII — Century Marxist?*, „Journal of Modern History", 1946, vol. 18, nr 1, ss. 1 - 21.

[16] W. Schenk: *The Concern for Social Justice in the Puritan Revolution*, London — New York — Toronto 1948.

stów. Głos diggerów przyjmuje za głos autentycznego proletariatu utopijnego, wyrażający pierwsze porywy politycznych aspiracji niewyrobionych mas [17].

G. Davies powołuje się w swej ocenie na opinię Berensa. Nadto dodaje, że „zawiły w swej wymowie" komunizm Winstanleya godził w prawa lordów manorów. W rozwiązaniu wszystkich ówczesnych problemów politycznych, religijnych i socjalnych różnił się zasadniczo od koncepcji prezbiterian. Niewątpliwą według Daviesa zasługą Cromwella i Iretona było uporanie się z komunizmem diggerów [18].

Swoistą interpretację doktryny diggerów daje G. M. Travelyan. „Rewolucja cromwellowska nie zrodziła się z przyczyn i motywów społecznych ani ekonomicznych, dały jej początek myśli oraz dążenia polityczne i religijne ludzi, którzy wcale nie chcieli przebudować społeczeństwa ani na nowo dzielić dóbr" [19]. Jedynie przywódca diggerów, Winstanley, opowiadał się za socjalistycznym podziałem własności, głosząc hasła utopijnego komunizmu. Rację przyznaje Travelyan diggerom, którzy głosili, że trwałość rewolucji politycznej uzależniona jest od rewolucji społecznej, czego dowiodła Restauracja.

Wszechstronną ocenę filozofii i poglądów społeczno-politycznych Winstanleya w ich rozwoju daje P. Zagorin. Charakterystyczna dla Winstaleya głęboka nadzieja nadejścia Boga, który wypleni wszelkie zło i odrodzi ludzkość, oraz religia osobistego doświadczenia (*a religion of personal experience*) — to jego mistycyzm. Identyfikacja immanentnego w świecie Boga z rozumem, jako źródłem rozumnego, sprawiedliwego i pokojowego postępowania ludzi — to jego panteizm, zdaniem Zagorina, panteizm, którego kulminację stanowić będzie później filozofia Spinozy. Stadium komunistyczne filozofii Winstanleya łączy się ściśle z ruchem diggerów, gdyż sprawiedliwość może być osiągnięta przy wspólnej własności ziemi i jej płodów. Praktyczne doświadczenia apolitycznego, symbolicznego wzoru nadchodzącego odrodzenia ludzkości — ruchu diggerów, oraz teoretyczne przemyślenia zawarł Winstanley w *The Law of Freedom*. Praca ta łączy głębokie zrozumienie wiecznej nierozdzielności wolności politycznej i ekonomicznej równości z przeświadczeniem, że pełne wyzwolenie społeczne może nastąpić tylko przez racjonalną organizację wszystkich instytucji społecznych. Zagorin nie przecenia wpływu na Winstanleya ani średniowiecznego mistycyzmu, ani średniowiecznej myśli politycznej, uważając go za wybitnego i samodzielnego myśliciela, który wprawdzie

---

[17] G. H. Sabine: *A History of Political Theory*, London 1954, s. 418 i n.

[18] *The Oxford History of England*, Oxford 1959, s. 198 i n.: „The Early Stuarts" — rozdział napisany przez G. Daviesa.

[19] G. M. Trevelyan: *Historia społeczna Anglii*, Warszawa 1961, s. 231.

szukał inspiracji w religii chrześcijańskiej, lecz zerwał z nią przez koncepcję immanentnego Boga. Mistycyzm, panteizm, materialistyczny racjonalizm — to droga jego myśli — konkluduje Zagorin [20].

Wspomnieć należy również o stanowisku niemieckiego socjalisty, M. Beera, który uważa, że poglądy historyczne i społeczne Winstanleya opierają się na poglądach Ojców Kościoła, na prawie kanonicznym i prawie przyrodzonym [21]. Według Theimera natomiast, w broszurach diggerów język walki klasowej zmieszany jest z biblijnymi aluzjami [22].

Twórczość Winstanleya znalazła wielu entuzjastów również poza rodzimą mu Anglią. Szczególne zasługi w jej popularyzowaniu i komentowaniu położyli historycy radzieccy. Jako pierwszy, A. E. Kudriawcew zamierzał dać ogólną marksistowsko-leninowską koncepcję rewolucji angielskiej [23]. Na poparcie swych wywodów nierzadko powołuje się na cytaty z pism Winstanleya.

Wiele uwagi poświęcił w swych pracach o rewolucji angielskiej znany historyk socjalizmu. W. P. Wołgin [24]. W niej zaś centralne miejsce wyznaczył historii idei socjalistycznych, ruchowi diggerów i jego wodzowi. Winstanleyowi. Wołgin odcina się w swej interpretacji od uczonych burżuazyjnych, wskazujących na mistyczno-sekciarski charakter filozofii diggerów. Doceniając wpływy sekciarskie na ideologię Winstanleya podkreśla wybitnie racjonalistyczną jej argumentację. „Ruchowi diggerów, oprócz tendencji wyraźnie komunistycznych, które szczególnie nas interesują, właściwe są także momenty mistycyzmu i fanatyzmu religijnego, przypominające «komunizm» herezji z okresu średniowiecza oraz ruchu anabaptystów z okresu niemieckiej wojny chłopskiej i powstania w Monastyrze [...] wśród przywódców tego ruchu argumenty i pojęcia religijne przekształcają się w argumenty i pojęcia racjonalistyczne" [25]. Potrzeba szaty religijnej, w którą ubierał swe myśli Winstanley, miała głębokie uzasadnienie. „Biedota wiejska oraz rodzący się proletariat wiejski i miejski znajdowały się na początku rewolucji na bardzo niskim poziomie uświadomienia politycznego" [26]. Zważywszy, że Anglia owej doby była krajem, gdzie „indywidualne studiowanie Biblii stanowiło nie-

---

[20] P. Zagorin: *A History of Political Thought in the English Revolution*, London 1965.

[21] M. Beer: *Historia powszechna socjalizmu i walk społecznych*, Warszawa 1924, s. 83.

[22] W. Theimer: *Geschichte der politischen Ideen*, Bern 1955, s. 119.

[23] A. E. Kudriawcew: Wielikaja anglijskaja riewolucyja, Leningrad 1925.

[24] W. P. Wołgin: *Istorija socyalisticzeskich idiej*, GIZ, Moskwa 1928, cz. I (gł. VI, ss. 165 - 187) oraz *id: Poprzednicy naukowego socjalizmu*, Warszawa 1958, ss. 22 - 46.

[25] Wołgin: *Poprzednicy* ..., s. 24 i n.

[26] *Ibid*, s. 23.

mal od stulecia istotny składnik życia religijnego i główny czynnik kształtujący wyobraźnię oraz intelekt ludu" [27], łatwo zrozumieć, że tylko w tej formie można było podawać rewolucyjne myśli. Zatem „połączenie tradycji starej, średniowiecznej myśli społecznej z zaczątkami idei charakterystycznych dla późniejszego rozwoju komunizmu utopijnego stanowi jedną z najbardziej interesujących cech angielskiego komunizmu okresu rewolucji" [28]. Wołgin dowiódł, że niesłusznie określa się Winstanleya jako zwolennika wyłącznie pokojowych metod działania. Wszak Winstanley uznaje słuszność rewolucji, która obaliła króla. Dopiero zaś po obaleniu monarchii prawdziwa, sprawiedliwa republika może być utworzona już na drodze pokojowej. Winstanley wierzy — zdaniem Wołgina — w uniwersalistyczną moc swoich idei. „Rozważania Winstanleya mają wiele cech zbliżających go do utopistów-racjonalistów XVIII wieku" [29]. Ulegał on, przypuszcza Wołgin, *Utopii* Morusa. Niezależnie jednak od wpływów, którym ulegał, „jest on niewątpliwie wielkim i samodzielnym myślicielem. Jego teoria jest ważnym i oryginalnym ogniwem w rozwoju myśli komunistycznej, zasługującym na baczną uwagę każdego historyka" [30]. Głównej pracy Winstanleya *The Law of Freedom* poświęcił swoje artykuły W. Stalnyj [31], szczegółowo analizując poglądy myśliciela, którego uważa za ideologa komunizmu w rewolucji angielskiej.

Ocenę poglądów Winstanleya daje *Historia nowożytna*, pod red. Porszniewa [32]. Gerard Winstanley w swoim utworze *Prawo wolności* nakreślił „utopijny ludowy progam agrarny" przebudowy społecznej. Utopijna i naiwna była idea walki bez użycia oręża, mimo że cały ruch diggerów miał wyraźnie rewolucyjny charakter oraz realne żądania, jak: zniesienie dziesięciny kościelnej, opłat i powinności manorialnych, a także wszystkich ciężarów płynących z prawa manorialnego. Idee Winstanleya i diggerów wyrażały pragnienia przeciążonej podatkami uboższej części chłopstwa oraz plebejskich elementów w miastach. Źródłem postulatów prymitywnego chłopskiego komunizmu okresu rewolucji angielskiej, zdaniem Porszniewa, jest sposób myślenia indywidualnego chłopa, psychika równego podziału wszystkich dóbr [33].

---

[27] T r a v e l y a n: *op. cit.*, s. 232.

[28] W o ł g i n: *op. ci.*, s. 26.

[29] *Ibid*, s. 33.

[30] *Ibid*, s. 46.

[31] W. S t a l n y j: *Uinstienli — idieołog kommunizmu w wielikoj anglijskoj riewolucyi*, Izw. A. N. SSSR Otd. obszczest. nauk, 1935, nr 1 ss. 45 - 70, oraz *id: Utopija Gerrarda Uinstienli*, Ist. Żurnał, 1942, ss. 3 - 4, 89 - 98.

[32] *Historia nowożytna*, pod. red. B. F. Porszniewa, Warszawa 1954, s. 67 i n.

[33] Por. J. S t a l i n: *Dzieła*, t. 13, Warszawa 1951, s. 129. Na ten fragment dzieł Stalina powołuje się Porszniew.

Wiele kontrowersji budziło i wciąż jeszcze budzi częste powoływanie się Winstanleya w swych pismach na widzenia i objawienia, które rzekomo miał i słyszane przez niego jednocześnie słowa: „Pracujcie wspólnie, wspólnie spożywajcie chleb, głoście to całemu światu"[34]. Sprawę tę stara się wyjaśnić cenna praca zespołowa historyków radzieckich *Angielska rewolucja burżuazyjna XVII wieku*. „W angielskiej rewolucji burżuazyjnej XVII wieku walczące siły rzeczywiście korzystały w swej walce z religijnej frazeologii, z biblijnych obrazów i terminów. Była to jednak zewnętrzna powłoka, za którą kryły się realne interesy różnych warstw społecznych"[35]. Błędny zatem jest szeroko rozpowszechniony w historiografii rewolucji angielskiej pogląd, że była to rewolucja purytańska, w której walczyły nie klasy o swe materialne interesy, lecz przedstawiciele różnych sekt religijnych. Wprawdzie zarówno burżuazja, jak i ugrupowania radykalno-demokratyczne upewniały się, że walcząc o swoje klasowe interesy wykonują wolę bożą, lecz „jedynie ślepotą" można tłumaczyć teorie, które nie chcą widzieć „w walkach religijnych walki interesów klasowych". Podobnie sytuacja wyglądała w ruchu diggerów i jej najlepszym odbiciu — doktrynie Winstanleya. Opierał się on w swojej teorii na nakazach prawa naturalnego, nakazach boskich, rozumu i sprawiedliwości. Zbliżył się do zrozumienia ekonomicznej podstawy podziału dóbr w społeczeństwie między biednych i bogatych, właściwie ocenił rolę państwa, prawa i Kościoła, w rewolucji widział walkę klas. W jego utopijnej doktrynie łączą się w kwestiii własności tendencje antyfeudalne i antykapitalistyczne. Stąd „jest rzeczą oczywistą, jak wielkie znaczenie mają te spostrzeżenia i uogólnienia diggerów dla rozwoju myśli politycznej"[36]. Komunizm Winstanleya, chociaż jeszcze w postaci prymitywno-wyrównawczej i utopijnej, wyrósł z łona rewolucji angielskiej. Poglądy zaś jego były „jednym z najważniejszych etapów na drodze ludzkości poprzez szereg antagonistycznych formacji społecznych ku socjalizmowi i komunizmowi"[37].

Większość historyków radzieckich, mówiąc o prymitywno-wyrównawczym charakterze komunizmu Winstanleya, podkreśla jego bliższe lub dalsze związki z socjalizmem współczesnym, a nawet komunizmem. Inaczej wyjaśnia to Kieczekian, powołując się na cytat z dzieł Stalina. *Urawniłowka* nie ma nic wspólnego z marksistowskim socjalizmem. Jest to

---

[34] O tym, że objawienie było źródłem natchnienia Winstanleya jak i akcji praktycznej na wzgórzu św. Jerzego, pisze on w *A Watch Word to the City of London and the Army*, w *The New Law of Righteousness* oraz w *The True Levellers Standard Advanced*.

[35] *Angielska rewolucja burżuazyjna . . .*, t. II, s. 27.

[36] *Ibid*, t. II, s. 226.

[37] *Ibid*, t. II, s. 308.

tylko pogląd prymitywnych komunistów czasów Cromwella i francuskiej rewolucji [38].

Zbliżona do interpretacji Wołgina jest ocena zawarta w *Historii powszechnej* pod redakcją J. M. Żukowa [39]. Myśl J. Lilburne'a o zrównaniu obywateli w prawach niezależnie od rozmiarów majątku nie zadowalała potrzeb biedoty nie posiadającej żadnej własności. W sposób naturalny łączyła się dla niej z majątkowym zrównaniem, uzasadniając nazwę „prawdziwych lewellerów", którą z dumą sobie diggerzy nadali. Radykalizm myśli Winstanleya wyraża się zarówno w antyfeudalnym, jak i antykapitalistycznym rozwiązaniu problemu własności ziemi. Kreśli on republikański ustrój przyszłości w duchu utopijnego chłopskiego socjalizmu.

W oparciu o metodologię marksistowską interpretuje angielską rewolucję XVII wieku współczesna postępowa historiografia angielska. Chociaż niekiedy przesadnie eksponuje filiacje ideowe demokratycznych nurtów rewolucji angielskiej ze współczesnym marksizmem, godna jest omówienia. Głównie należy zwrócić uwagę na cenne prace Ch. Hilla [40]. W pojęciu Hilla ruch diggerów, prowadzony ręką Winstanleya, zbliżył się do niezależnego ruchu proletariackiego. Diggerzy reprezentowali nieliczną, choć rosnącą w potęgę, klasę [41]. O ich słabości świadczyły pokojowe metody walki, które głosił w ich imieniu Winstanley. Argumentacja biblijna istotnie wypełnia wiele kart literatury pamfletowej diggerów. Należy jednak zwrócić uwagę na potęgę Kościoła, który wciąż jeszcze w XVII wieku odgrywał przemożną rolę w życiu publicznym: „[...] Kto chciał obalić państwo feudalne, musiał zaatakować Kościół. Toteż teorie polityczne przybierano zwykle frazesami religijnymi [...] konflikty społeczne przybierały w sposób nieunikniony formę religijną" [42]. Nie powinno to przesłaniać faktu — pisze Hill — że wszystkie pozornie teologiczne wywody niosły treść społeczną. „Każda klasa stwarzała i starała się narzucić poglądy religijne najbardziej odpowiadające jej własnym interesom i potrzebom. Istotne przeciwieństwa tkwiły w interesach kla-

---

[38] *Istorija politiczeskich uczenij*, pod redakcją S. F. K i e c z e k i a n a i G. P. F i e t k i n a, Moskwa 1955, s. 233. Warto przytoczyć cytowany już fragment z Engelsa. „Jak każda nowa teoria — pisał o marksizmie Engels — m u s i a ł on [podkr. R. T.] zrazu nawiązać do istniejącego przed nim materiału myślowego [...]".

[39] *Wsiemirnaja istorija*, pod redakcją J. M. Ż u k o w a, Moskwa 1958, t. V, ss. 60 i n., 83 i n.

[40] Ch. H i l l: *The English Revolution 1640*, London 1941, [cyt. przekł. pol.]: *Rewolucja angielska 1640*, Warszawa 1950, o innych pracach Hilla patrz S a m o j ł o: *op. cit.*, s. 151 i n.

[41] Diggerzy jako grupa nie przekroczyli nigdy kilkudziesięciu osób, mowa więc o klasie społecznej jest przesadą.

[42] H i l l: *op. cit.*, [przekł. pol.], ss. 21, 22.

sowych, za proboszczem stał dziedzic" [43]. Na poglądy Winstanleya silny wpływ miały wspomnienia feudalnej przeszłości, ale myśl jego wybiegała również w przyszłość. W teoretycznych wywodach Winstanleya przejawia się bardzo ciekawa antycypacja materializmu historycznego i naukowego komunizmu — podsumowuje swoje wnioski Hill.

Podobnie skrajnej materialistycznej interpretacji doktryny Winstanleya dokonuje Małgorzata James, twierdząc, że doktryna jego podobna jest do teorii, którą Marks wypowiedział w dwa wieki później. Doszli oni do „identycznych wniosków". Przywódca diggerów kładł nacisk na powiązanie reformy ekonomicznej z polityczną. W kwestii reformy prawa akcentował jego klasowe podłoże i „niedorzeczność nadziei, że na arystokratycznych drzewach rodzić się będą demokratyczne owoce" [44]. Mimo mistycznego nierzadko charakteru jego pism, był nieortodoksyjny w swych poglądach religijnych, wiedział, że religię stosuje się „jako opium dla prostego ludu". To Winstanley w *A New Years Gift to Parliament and the Army* „po omacku" antycypował podstawowy punkt doktryny Marksa — teorię wartości, za podstawę rozważań biorąc czynniki ekonomiczne. Toteż największym szacunkiem darzy w swojej utopii ludzi mających pieczę nad urządzeniami gospodarczymi i społecznymi. To on spodziewał się, że we wspólnocie produkcji, którą proponował, spełni się zasada „od każdego według jego możliwości, każdemu według jego potrzeb" i nastąpi ogromne wyzwolenie zdolności wytwórczych ludzkości na skutek osłabienia ucisku ekonomicznego. Idee jego nie miały powodzenia, ponieważ nadmiernie wyprzedzały zasadniczy nurt epoki. Wywarły zaś duży wpływ na R. Owena [45].

Inny przedstawiciel postępowej historiografii angielskiej, H. Holorenshaw, podkreśla rodzimy charakter ideałów komunistycznych i socjalistycznych. Autor prawidłowo wyjaśniając rewolucję angielską jako walkę klas, przeprowadza ryzykowne porównanie komunizmu diggerów ze współczesnym naukowym komunizmem, Winstanleya zaś uważa za bojownika o „spółdzielczą republikę socjalistyczną" [46].

Interesująco, acz nie w pełni słusznie, ocenia doktrynę Winstanleya A. Morton. Jego zdaniem, rola mas w rewolucji była niewielka. Lewelle-

---

[43] *Ibid*, s. 22. .

[44] M. James: *Społeczeństwo w czasie rewolucji angielskiej według materialistycznej interpretacji współczesnych* [w:] Hill: *op. cit.*, [przekł. pol.], s. 191.

[45] James pisze m. in. „może się zdarzyć, że niejeden zwolennik marksistowskiej analizy będzie aż nazbyt skłonny widzieć antycypacje marksizmu nawet tam, gdzie w rzeczywistości one nie istnieją" — *ibid*, s. 180. Wydaje się, że słowa te w dużym stopniu dotyczą autorki.

[46] H. Holorenshaw: *The Levellers and the English Revolution*, London 1939; [cyt. tłum. ros.:] *Lewiellery i anglijskaja riewolucyja*, Moskwa 1947, s. 140.

rzy uciekający się do abstrakcyjnych zasad, byli utopistami, dlatego Cromwell-realista mógł odnieść zwycięstwo. Ruch diggerów wyrósł po klęsce lewellerów i uwięzieniu Lilburne'a. Był więc wyrazem rozczarowania, zmierzającego do pacyfizmu i naiwnego utopijnego komunizmu. Winstanley, usiłujący wprowadzić w życie komunizm agrarny, „upominał się" o prawa ludu w języku teologicznym tych czasów [47].

W nauce polskiej utrzymuje się w zasadzie ocena Wołgina i historiografii radzieckiej. Oto jak ją ujmuje J. Hochfeld. Ruch diggerów był ruchem radykalnej sekty chłopskiej, reprezentującym na owym szczeblu rozwoju „coś w rodzaju utopijnego, naiwnego komunizmu" [48]. K. Grzybowski podkreśla religijną i racjonalistyczną argumentację oraz uwarunkowanie historyczne pism Winstanleya [49]. Jako zdolnego pisarza i publicystę ocenia Winstanleya S. Grzybowski w pracy *Cromwell i jego wiek* — „choć utopijny i mistyczny, projekt Winstanleya nakreślał sugestywny i zupełnie realny zarys społeczeństwa przyszłości" [50]. Państwo miało mieć formę demokracji agrarnej, a handel rozwijać się w myśl zasad planowania. Miał to być komunizm przede wszystkim produkcji obok komunizmu konsumpcji. W tej postępowości Winstanleya leży jego zasługa dziejowa, która uczyniła go poprzednikiem XIX-wiecznego socjalizmu utopijnego. Idzie zasadniczo za *Angielską rewolucją XVII wieku* M. Borucka-Arctowa [51]. Raczej powraca do stanowiska Bernsteina D. Petsch twierdząc, że „Winstanley głosił i wprowadzał w życie swoistą koncepcję [...] społeczeństwa socjalistycznego" [52]. M. Szerer podkreśla praktyczną orientację publicystyki przywódcy diggerów [53].

---

[47] A. Morton: *A People's History of England*, III ed. London 1948; [cyt. tłum. pol.:] *Historia ludu angielskiego*, Warszawa 1947, s. 160 i n.

[48] J. Hochfeld: *Konflikty klasowe w Wielkiej Rebelii*, „Myśl Współczesna", 1949, nr 10, s. 57.

[49] „Prawo wolności — pisze Grzybowski — daje program, będący połączeniem pewnych średniowiecznych w charakterze postulatów radykalnych i komunizmu. Średniowieczny charakter ma żądanie, by zachować własność prywatną ziemi i indywidualną produkcję, ale by każdy posiadał ziemię. Wyrazem protestu mas wypieranych przez postępy gospodarki kapitalistycznej, ale patrzących w przeszłość jako ideał, jest żądanie zniesienia handlu, skoro prowadzi on do ucisku i zróżnicowania społecznego. Bardziej natomiast nowożytny charakter mają żądania, by istniał obowiązek pracy, by wyprodukowane dobra były znoszone do podziału między ogół, tu mamy początki socjalizmu utopijnego". K. Grzybowski: *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 1967, s. 328 i n.

[50] S. Grzybowski: *Cromwell i jego wiek*, Warszawa 1959, s. 173.

[51] Borucka-Arctowa: *op. cit.* s. 53 i n.

[52] D. Petsch: Wstęp do polskiego wydania *Programu ustroju wolności*, Warszawa 1959, s. X.

[53] M. Szerer: *Z dziejów materialistycznej myśli społecznej, Gerrard Winstanley*, „Państwo i Prawo", 1961, nr 1, *passim*.

Odrębną rozprawę poświęcił poglądom Winstanleya M. Maneli. Przeciwstawia on formę treści w pismach wodza diggerów. Mimo że wywody Winstanleya o społeczeństwie i jego siłach rozwojowych mają szatę religijną, często wręcz mistyczną, twierdzi Maneli, jest to jednakże tylko sprawa formy. Treść ich jest materialistyczna z wyraźnymi elementami panteizmu i nawiązywaniem do filozofów-materialistów greckich. Dowodzi tego również, jego zdaniem, antykościelny i antyklerykalny stosunek osobisty Winstanleya. Biblijna szata pism Winstanleya to „dań złożona wymogom czasu". Jego doktryna społeczno-polityczna „zbliżyła" się do materialistycznego pojmowania dziejów. A nawet więcej, jest on prekursorem nie tylko komunizmu, ale już i internacjonalizmu [54]. W swej modernizującej ocenie przychyla się na ogół Maneli do stanowiska Małgorzaty James i historiografii radzieckiej.

Wobec różnorodnych opinii i różnorodnych stanowisk nie jest rzeczą łatwą dokonać oceny filozofii i społeczno-politycznych poglądów Winstanleya. Dla zwolenników jego filozofii stanowi ona zalążek materializmu i racjonalizmu, a doktryna społeczno-polityczna najbardziej radykalną myśl demokratyczną Anglii XVII wieku. Przeciwnicy zaś, podkreślając biblijno-mistyczny charakter utopijnego ustroju wolności, usiłują pomniejszyć historyczne znaczenie jego idei. Pierwsi widzą w nim materialistę, racjonalistę i ateistę, drudzy przedstawiają go jako fanatycznego religianta. Jedni zachwycają się jego socjalistycznymi i komunistycznymi pomysłami, inni wciąż jeszcze nie poświęcają mu należytej uwagi. Nietrudno ulec jednostronności ocen, tym bardziej że pisma Winstanleya nierzadko dają podstawę do wieloznaczności. Wydaje się, że błędu tego można uniknąć przez omówienie głównych cech jego filozofii i doktryny społeczno-politycznej.

W założeniach filozoficznych i argumentacji Winstanleya dostrzegamy wiele elementów racjonalistycznych. Nie jest to jednak jeszcze racjonalizm czysty, pełno tam wtrąceń religijnych i mistycznych. Gdy w pierwszych jego pismach dominują bezsprzecznie elementy biblijno-mistyczne, to w następnych narastają racjonalistyczno-materialistyczne. W ostatniej najbardziej dojrzałej jego pracy, *The Law of Freedom*, mistyka stanowi już wyraźnie zanikający margines. Łączenie argumentacji irracjonalistycznej (mistycznej) i racjonalistycznej świadczy o przejściowym, od średniowiecza do nowożytności, charakterze pism Winstanleya. Nie przekonywające wydaje się stanowisko, wedle którego forma jego pism jest mistyczna, treść zaś materialistyczna. Duże fragmenty jego pamfletów zarówno w formie, jak i treści mają biblijno-mistyczną wymowę, inne tak w formie,

---

[54] M. Maneli: *Historia doktryn polityczno-prawnych, wiek XVI - XVIII, Część II, Bacon—Winstanley*, Warszawa 1960.

jak i treści racjonalistyczno-materialistyczną. Ogólnie jednak posiadają charakter materialistyczny, o czym świadczy historia ruchu diggerów oraz wybitnie antyklerykalny i antykościelny stosunek osobisty autora.

Interesująca jest historiozofia Winstanleya, kojarząca despotyzm królewski i feudalizm z podbojem Anglii przez Normanów w XI wieku. Podbój ten ugodził w naturalne swobody ludu i jego przyrodzone prawa, naruszył stan spokoju i ładu społecznego. Doprowadził do ujarzmienia tubylców przez najeźdźców, do narodzin własności prywatnej, przymusu państwowego i niewolnictwa. Powstanie własności prywatnej wywołało walkę Boga i diabła, dobra i zła, światła i ciemności, wiedzy i niewiedzy. Walkę tę uważał Winstanley, niezależnie od jej normandzkiego źródła, za konieczną siłę napędową historii ludzkości, przypuszczał, że zwycięstwo przypadnie w końcu siłom światła i rozumu. Powstanie własności prywatnej — obok szczególnie silnego w stanie społecznego chaosu wewnętrznego ludzkiego pragnienia bezpieczeństwa powszechnego — doprowadziło do narodzin państwa. Prawzorem państwa był ustrój rodziny, władza najstarszego rodu. Moment ten jest przejawem patriarchalnej teorii genezy państwa.

Komentatorzy doktryny społeczno-politycznej Winstanleya dostrzegają w niej najczęściej zalążek socjalizmu utopijnego, prymitywnego komunizmu, a nawet antycypację socjalizmu. Wydaje się, że źródłem rozbieżności ocen jest często różnica ich kryteriów. Wartościowanie pism przywódcy diggerów w oparciu o kryteria społeczne pozwala nazwać je zalążkiem doktryny socjalistycznej. Gdy socjalizm ten rozważa się z punktu widzenia szans na realizację, otrzymuje on miano utopijnego. Podkreślenie zaś wspólnoty produkcji i konsumpcji ustroju wolności pozwala nazwać go prymitywnym komunizmem. Charakterystyczne jest jednak, że wszyscy komentatorzy myśli Winstanleya zgodnie wskazują na ich prekursorski wobec socjalizmu charakter.

Jako źródła ideowe pomysłów Winstanleya wymienia się najczęściej: komunistyczne idee starożytności i średniowiecza, lekturę *Utopii* Morusa, Stary Testament, zasady prawa naturalnego, nakazy boskie, rozumu, sprawiedliwości oraz objawienia osobiste. Przychylać się wypada do najbardziej przekonywającego zdania, że doktryna Winstanleya stanowi przykład łączenia pewnych tradycji średniowiecznej myśli politycznej z nowożytnymi pomysłami, charakterystycznymi dla późniejszego komunizmu utopijnego. Socjalistyczną wymowę nosi uznanie własności prywatnej za źródło wyzysku, niewolnictwa, przymusu państwowego oraz samego państwa. Ponieważ jest to socjalizm oparty na prymitywnym zrównującym komunizmie produkcji i konsumpcji, dlatego ze współczesnym socjalizmem nie ma wiele wspólnego. Niewłaściwie uznaje także Winstanley kupno-sprzedaż za główne obok własności prywatnej źródło

wszelkiego zła społecznego. Forma wymiany dóbr jest tylko refleksem stosunków własnościowych. Prymitywizm ekonomicznego ustroju wolności polega na jego zrównującym komunizmie. Jest to już jednak komunizm produkcji obok komunizmu konsumpcji, co nadaje mu w odróżnieniu od średniowiecznego kumunizmu konsumpcji bardziej nowożytną formę.

Postulaty Winstanleya noszą utopijny charakter. Naiwna wiara w moc bezrewolucyjnych reform, w siłę miłości, przekonywania i cierpliwości świadczy o niedojrzałości politycznej autora. Pacyfistyczna idea walki bez użycia oręża nie mogła doprowadzić do nakreślonych przemian społecznych. Mimo to pomysły Winstanleya, głównie w kwestii własności, godziły zarówno w podstawy feudalizmu, jak i rodzącego się kapitalizmu. W tym zawiera się ich postępowa, antyfeudalna i antykapitalistyczna treść. Ich radykalizm przejawia się także w poszczególnych rozwiązaniach systemu politycznego, ekonomicznego i społecznego idealnego ustroju państwa wolności.

Sprawiedliwość jest tą cechą, która przenika cały plan utopijnej rzeczypospolitej. Zasada sprawiedliwości, rozumiana jako prawo wspólnego i równego dla wszystkich korzystania z ziemi i jej płodów, stała się dla Winstanleya najwyższym celem społecznym i miarą słuszności ustroju. Niezbędnym gwarantem tak rozumianej sprawiedliwości jest „prawdziwa wolność" w korzystaniu z ziemi i jej płodów.

Ogólnie rzecz biorąc, bardziej dojrzała wydaje się strona krytyczna jego pism. Pozytywna konstrukcja rzeczypospolitej stanowi ciekawy, lecz utopijny przejaw socjalistycznych pomysłów przeszłości.

Właściwa i wielostronna ocena doktryny Winstanleya wymaga, jak się wydaje, większego niż dotychczas uwzględniania jej jako wytworu określonej nadbudowy ideologicznej. Pozwala to także lepiej zrozumieć jego pisma. Nie należy jednak zapominać o ich materialnym uwarunkowaniu.

РЕЗЮМЕ

Великая английская буржуазная революция XVIII в. привела к упадку политическую и хозяйственную системы феодальной Англии. В области идеологии она привела к поискам политических идеалов, отвечающих существующей ситуации и интересам отдельных групп разнородного английского общества.

Общественно-политические взгляды английской деревенской бедноты в их безрезультатной борьбе за землю полнее и глубже всех выразил руководитель движения диггеров Джерард Уинстенли (1609 - 1660? гг.). Джерард Уинстенли был забыт до времени рождения марксистской философии. Благодаря работам Эдуарда Берн-

штейна имя Уинстенли навсегда вошло в историю политической мысли английской революции.

В статье рассматриваются различные оценки философии и общественно-политической доктрины Уинстенли, существующие в литературе.

Английская историография, подчеркивая оригинальный характер философии Уинстенли, наполненной мистицизмом, рационализмом, коммунизмом, материализмом, а в области религии — пантеизмом, уделяет мало внимания его предложениям, касающимся преобразований общества.

Советская историография, однако, подчеркивает правильность критики существующего в то время в Англии общественного строя руководителем диггеров, положительные черты его утопического государства свободы, считая это государство зачатком утопического социализма, примитивного коммунизма и даже социализма. Приблизительно такую же оценку дают прогрессивная английская историография и польские историки.

Взгляды этого несомненно выдающегося, но мало известного мыслителя, чаще всего ставятся на втором плане социалистических и коммунистических идей прошлого — от христианских общин древности, средневековых проб коммунизма, утопизма эпох Возрождения и Просвещения до современного марксизма.

SUMMARY

The great bourgeois revolution of the seventeenth century brought to a close the feudal social and economic system. In the realm of ideas the revolution was a search for political ideals which would satisfy variegated claims of every social group of the complex society.

Gerrard Winstanley, the leader of the Diggers, was the one who expressed social and political views of the poor in their futile struggle for the ownership of the land. Winstanley had been forgotten till the birth of Marxism. Owing to the works of Edward Bernstein, his name acquired a permanent place in the history of the political thought during the revolution.

The article discusses different views on Winstanley's philosophy, and his social and economic doctrines as presented in literature.

English historiography stresses the following aspects of Winstanley's philosophy: mysticism, rationalism, communism, materialism, and religious pantheism. Less stress is put on the suggested solutions of social problems.

On the other hand, Russian historiography underlines both the accuracy of his social criticism and the value of his positive solutions in the utopian free state. They are considered to be a germ of socialism, and even communism. Similar opinions are shared by Polish and English progressive historiography.

The ideas of this undoubtedly outstanding but not commonly known thinker are usually placed on the tract of socialist and communist ideas of the past which include ancient Christian communities, communist attempts of the Middle Ages, Renaissance and Enlightment utopias up to the contemporary Marxism.